

RIET HANSEN-SMEETS
DINEKE LELIEFELD-LOHMAN
JUUL SOONS-SMOOR

De gelukkig(e) werkende vrouw

TER INLEIDING

Enige tijd geleden liet het Ministerie van Sociale Zaken regelmatig in een Postbus 51-spot een jonge vrouw vertellen wat het voor haar betekent om na een periode van ziekte en revalidatie weer aan het werk te gaan. Zij maakt daarin duidelijk dat het hebben van betaald werk belangrijk is voor haar zelfbeeld, dat het zin geeft aan haar bestaan en daarmee bijdraagt aan haar levensgeluk. Deze spot laat ook zien dat het overheidsbeleid erop gericht is zorg en werk anders te verdelen tussen vrouwen en mannen.

Uit de nadruk waarmee deze boodschap door de overheid wordt gepresenteerd, mag worden afgeleid dat dit beeld van (jonge) vrouwen blijkbaar nog niet voor iedereen vanzelfsprekend is; huishouden, kinderen, zorg, het blijft werk dat gedaan moet worden. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw was in ons land het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen eerder uitzondering dan regel. Gehuwde vrouwen werden geacht kinderen te krijgen en ze op te voeden en te verzorgen, en daarnaast de huishouding te doen en te zorgen voor andere familieleden.

Het aantal vrouwen dat tegenwoordig een betaalde baan combineert met zorg voor kinderen is fors gestegen. 90 procent van de vrouwen met een HAVO/VWO-opleiding en kinderen houdt haar baan aan. Van vrouwen met een opleiding op LBO/MAVO-niveau is dat de helft. Onderzoekcijfers van het CBS laten zien dat buitenshuis werkende vrouwen zich over het algemeen goed voelen.

Zij zijn gelukkiger, meer tevreden en gezonder dan vrouwen die fulltime zorgen.

Toch klinken er ook minder optimistische geluiden over de werkende vrouw. Cijfers van de overheid wijzen uit dat er steeds meer, vooral jonge, werkende vrouwen in de WAO belanden. Zij blijken twee á drie maal zo veel kans op langdurige arbeidsongeschiktheid te hebben als mannen. Met enige regelmaat verschijnen er dan ook in kranten en tijdschriften artikelen waarin twijfel wordt uitgesproken over het geluk en welbevinden van vrouwen die betaald werk en zorg combineren.

Een ander verschijnsel is dat het percentage vrouwen in hogere functies gedurende de afgelopen twintig jaar nauwelijks is toegenomen. Topfuncties in het bedrijfsleven in Nederland worden slechts in 5 procent van de gevallen door vrouwen vervuld. Er wordt gesproken over een 'glazen plafond' dat vrouwen, ondanks hun adequate opleiding, belet om door te stromen.

Zo zien we dus drie sterk verschillende beelden van de werkende vrouw:

- dat van de buitenshuis werkende vrouw voor wie arbeid een belangrijke bron van zingeving en geluk is;
- dat van de overbelaste vrouw die werk en zorg combineert en wier welbevinden ter discussie staat;
- dat van de werkende vrouw die niet doorstroomt naar hogere functies ondanks haar capaciteiten en ambities.

Naast positieve ontwikkelingen zijn er dus kennelijk ook knelpunten in de combinatie vrouw/geluk/arbeid. Het eerste beeld verwijst naar de toekomst en het geluk dat arbeid ook voor vrouwen betekent. De twee andere beelden zijn verschijnselen in het proces van de huidige cultuurverandering. Het zijn 'kinderziekten' op weg naar een samenleving waarin vrouwen en mannen gelukkiger kunnen zijn.

Dan kunnen de volgende vragen gesteld worden: is het voor vrouwen mogelijk om werk en zorg te combineren zonder overbelast of ziek te raken? Wie zorgt er als vrou-

wen werken? Heeft het veronderstelde ‘glazen plafond’ te maken met het vrouw-zijn of met de mannencultuur bin- nen instellingen, bedrijven en organisaties?

Uitgaande van de Nederlandse situatie en van de definitie: ‘werken is het verrichten van betaalde arbeid buitenshuis’ trachten wij hierna deze vragen te beantwoorden. Na een korte beschouwing van de betekenis van arbeid voor het levensgeluk van mensen, worden twee in tijd verschillende visies op wezenskenmerken van vrouwen vergeleken als illustratie van de grote veranderingen in het leven van vrouwen gedurende de laatste vijftig jaar. Vervolgens worden de achtergronden van de ambities van vrouwen beschreven en gekeken naar de gevolgen. Daarna worden knelpunten gesignaleerd. Tenslotte wordt de problematiek samengevat en worden enkele voorwaarden genoemd die van een werkende vrouw een gelukkig(e) werkende vrouw zouden kunnen maken.

ARBEID EN GELUK

In het begin van de jaren negentig ging de psycholoog Mihaly Csikszentmihalyi op zoek naar wat mensen echt gelukkig maakt, naar wat hij noemde ‘optimale ervaringen’. Hij bestudeerde mensen terwijl zij verschillende taken uitvoerden, en ontdekte dat zij het gelukkigst waren als zij dingen deden die een ‘zinnvolle uitdaging’ vormden. In die situatie is er volgens Csikszentmihalyi een evenwicht tussen de uitdaging die een taak stelt, en de vaardigheden die er voor nodig zijn. Het verrichten van het werk – de taak zelf en niet het resultaat ervan – is de oorzaak van het genieten. Het gevoel in een ‘stroom’ te zijn opgenomen maakt het gelukkigst. Met andere woorden: we genieten het meest en voelen ons het gelukkigst, wanneer de *flow* van wat we doen, ons in beslag neemt en we daar totaal in opgaan.

In dit onderzoek blijkt het begrip *flow* gekoppeld aan

‘actief bezig zijn’. Het doet zich niet alleen tijdens betaald werk voor of bij het leveren van creatieve prestaties, maar ook bij autorijden, zorgen, tuinieren, klussen, sporten of het bezig zijn met een hobby of het huishouden. Wel is gebleken dat het veel vaker wordt bereikt op het werk. Daar bleek 50 procent van de tijd besteed te worden aan uitdagingen waarvoor bovengemiddelde vaardigheden nodig zijn. In de vrije tijd gebeurde dit slechts in 18 procent van de onderzochte momenten. Csikszentmihalyi concludeert hieruit dat werken belangrijker is voor het geluksgevoel dan de activiteiten in de vrije tijd.

Met deze conclusie als uitgangspunt mag gesteld worden dat arbeid bijdraagt aan geluk. Werken is dus geen noodzakelijk kwaad, maar een manier om je ‘geluk’ en bestemming als mens te vinden. Voor wie een opleiding heeft gevolgd is het frustrerend om te weten dat je iets kunt, zonder dat er ooit van je wordt gevraagd om dit te laten zien. Zelfs wie dénkt dat hij/zij iets kan, wil de kans krijgen om erachter te komen of dit werkelijk zo is. De ervaring dat we onze talenten gebruiken en niet verspillen, is de sleutel tot het geluk en het vermogen om plezier te hebben in het werk. In deze tijd van opleidingsmogelijkheden voor allen werken veel mensen in de eerste plaats omdat ze op zoek zijn naar geluk en levensvervulling.

WEZENSKENMERKEN VAN VROUWEN

Het moederschap is als biologische functie een wezenskenmerk van vrouwen. Het bepaalt ten diepste haar bestaan. Door de eeuwen heen werd hierdoor haar sociale rol sterk verbonden met moederschap en moederlijkheid. De opvattingen over de vrouwelijke taken en plichten die hieruit voortkwamen, zijn eeuwenlang als typisch bij de vrouw behorend door zowel mannen als vrouwen geïnternaliseerd. Nu de vrouw sinds de tweede feministische golf van de jaren zeventig nieuwe paden betreedt, ligt de vraag voor

de hand in hoeverre zij zich kan losmaken van haar biologische functie en de traditionele opvattingen omtrent haar rol.

Twee auteurs hebben met een tussenpoos van ongeveer 50 jaar vanuit verschillende invalshoeken moederschap en moederlijkheid tot onderwerp van studie gemaakt. Op zoek naar een antwoord op de zojuist gestelde vraag worden in dit hoofdstuk de visies van deze auteurs naast elkaar gezet.

Tegelijk dient ook te worden gesteld dat de sociale identiteit van de vrouw zowel vroeger als nu niet uitsluitend door bovengenoemde eigenschappen was/is bepaald. Haar identiteit is altijd ruimer geweest, al was haar sociale speelruimte veel beperkter dan die van de man. De levensgeschiedenis van talrijke vrouwen geeft hiervan een duidelijke getuigenis.

In 1952 verscheen *De Vrouw* van de Nederlandse arts-fysioloog en psycholoog F.J.J. Buytendijk. Het was lange tijd één van de belangrijkste studies over dit onderwerp. In 1999 publiceerde de Amerikaanse Sarah Blaffer Hrdy *Moederschap, een natuurlijke geschiedenis*. Zij zoekt naar een verklaring voor het gedrag van vrouwen in relatie tot moederschap, dat volgens haar nog steeds de centrale rol speelt in het leven van de vrouw. Ook tracht zij oplossingen aan te dragen voor problemen die vrouwen ervaren, wanneer zij moederschap met hun eigen ambities willen combineren.

Uit de literatuuropgave mag blijken dat ook een aantal andere publicaties hebben bijgedragen aan het hierna volgende betoog over de huidige situatie van vrouwen.

Buytendijk gaat niet uitgebreid in op de relatie tussen vrouw en moederschap. Wel noemt hij moederlijkheid een wezenlijk kenmerk van de vrouw. Moederlijkheid hoeft geen moeder-zijn in te houden. Het is het zorgend-zijn in handelingen van “dragen, verdragen, het schenken van tederheid, het laten groeien in het koesterend verwarmen,

het onbaatzuchtig offer en vooral [aan] het bewustzijn van de waarderealiserende door de zorgende toewending.”¹ In haar vrouwelijke natuur verwijst de vrouw naar mogelijk moederschap, maar zeker naar moederlijkheid.

De vrouw is, naast de man, een onmisbare schakel in het instandhouden van de mens als soort. De biologische grondslag van de vrouw hoeft volgens Buytendijk niet onvermijdelijk te leiden tot het voortbrengen en opvoeden van kinderen, ofschoon de lichamelijke kenmerken van de vrouw direct verwijzen naar de voortplanting. Hij trekt deze conclusie uit wetenschappelijk onderzoek dat het gedrag van dieren vergelijkt met dat van de mens. Karakteristiek voor de mens is dat hij/zij in staat is een positie tegenover de natuur in te nemen.

De wereld van de vrouw, zo meent Buytendijk, is te kenmerken als de wereld van het zorgen, die van de man als de wereld van het arbeiden. In aanleg en ‘natuur’ verschilt de vrouw lichamenlijk van de man. Daardoor is zij existentieel verschillend van de man, ongeacht veranderende maatschappelijke opvattingen en opvoedkundige praktijken. Haar bestaanswijze is een typisch vrouwelijke. Ook als zij dezelfde arbeid als een man verricht, werkt zij altijd anders dan een man.

Als antropoloog probeert Blaffer Hrdy overeenkomsten te vinden tussen menselijk en dierlijk gedrag. Zij beschrijft de rol en het gedrag van vrouwelijke dieren tegenover hun jongen bij bepaalde apenstammen. In beginsel zorgen de moeders voor hun eigen nakomelingen. Wanneer vrouwtjesapen voedsel moeten gaan zoeken en daarbij niet in staat zijn hun jongen mee te nemen, of wanneer een jong moederloos achterblijft, nemen andere vrouwtjesapen de zorg over. Zo regelt de natuur hulp voor de moeders. Blaffer Hrdy noemt hen ‘allo-moeders’. Zij verstaat onder dit begrip ook zorg die geboden wordt door individuen en instellingen en die dus niet gebonden is aan het vrouw-zijn.

Ook bij de mens is het krijgen en verzorgen van kinde-

ren primair een taak van de vrouw. In de Westerse wereld is het kind gedurende een aantal jaren lichamelijk en psychisch afhankelijk van zijn moeder of personen die haar vervangen.

Historisch staat echter vast dat het dikwijls voor een moeder onmogelijk was alleen deze zorg op zich te nemen. Dit kon zijn vanwege snel op elkaar volgende zwangerschappen of omdat de moeder moest gaan werken om, geheel of gedeeltelijk, voor het gezinsinkomen te zorgen of – in primitieve culturen – op zoek te gaan naar voedsel.

Aan de hand van literatuur toont Blaffer Hrdy aan dat vrouwelijke familieleden zich dikwijls over de kinderen ontfermden, dat pasgeboren baby's naar een min werden gebracht en zelfs in noodgevallen te vondeling werden gelegd. Ook kwam het doden van pasgeborenen voor. Harde cijfers over kinderen die stierven door verzorging bij een min of door het te vondeling leggen, zijn door feministen aangegrepen als bewijs dat 'moederinstinct', gezien als combinatie van moederschap en moederlijkheid, niet bestaat. Moeders zouden in het verleden maar al te gemakkelijk afstand hebben gedaan van hun kind. Blaffer Hrdy bestrijdt deze conclusie. Zij is van mening dat moederschap ook het sluiten van compromissen kan inhouden. Bovendien zijn toentertijd de emoties van de moeders op het moment van afstand doen niet gemeten. Dergelijke gevoelens van moederlijke ambivalentie zijn dan ook in de literatuur niet terug te vinden.

Voor Buytendijk is de wereld van de vrouw de wereld van het zorgen. Als mens kan zij bewust kiezen voor het moederschap, maar het hóeft niet gerealiseerd te worden. Wat wel altijd voor haar is weggelegd is de moederlijkheid. Blaffer Hrdy concentreert zich op het fenomeen moederschap en de moederlijke ambivalentie. Beide studies benadrukken dat vanuit de natuur zowel bij dieren als bij mensen zorg gekoppeld is aan de vrouwelijke en meestal moederlijke identiteit. De vrouw ontkomt er niet aan dat zij zorgen wil. In het begrip 'allo-moeder' verwijst het woord

‘moeder’ naar de opvatting van Blaffer Hrdy dat de hechting tussen kind en verzorger essentieel is. Als die band aanwezig is, kan de moeder met een gerust hart haar kind aan een ander overlaten. In deze relatie zouden de moederlijkheid van Buytendijk en het moederinstinct van Blaffer Hrdy naar onze mening beide van toepassing kunnen zijn.

Samenvattend kan gesteld worden dat volgens beide studies moederlijkheid altijd een belangrijke eigenschap van het vrouw-zijn is geweest. Deze vormt haar levensinvulling en bepaalt haar geluk, ook in deze tijd. Veranderd is dat het zorgen voor een ander, als de kern van moederlijkheid, niet meer de enige levensvervulling van vrouwen is. Haar ambities, die bijdragen aan haar eigen geluk en daardoor aan dat van anderen, concurreren met de taken die uit die moederlijkheid voortkomen.

OOK VROUWEN HEBBEN AMBITIES

In het kader van dit betoog kan de geschiedenis van de vrouw in onze samenleving niet anders dan in grove lijnen worden geschetst. Traditioneel was in de christelijke West-Europese samenleving de moeder de spil van het gezin. In kerk, kunst en cultuur werd sinds eeuwen het moederschap verheerlijkt. Voor de vrouw was dus primair de moederrol weggelegd: zij baarde kinderen en zorgde voor hen. Dat zij ook de zorg voor het huishouden, haar familie en zieken en ouderen in haar sociale omgeving voor haar rekening nam, werd door iedereen als vanzelfsprekend beschouwd. Schoolopleiding was hiervoor niet noodzakelijk en dus volgden meisjes zelden middelbaar of hoger onderwijs. Lange tijd bepaalde dit de positie en het werk van vrouwen. Kiezen was er niet bij! En onderzoek doen naar geluk kwam bij niemand op.

Daarentegen werd van de man verwacht dat hij – al dan niet buitenshuis – produktieve arbeid verrichtte, waarmee hij zijn gezin financieel kon onderhouden. Mede dankzij

de zorg van zijn vrouw kon hij zich in zijn werk ontplooiën en carrière maken. De aan huis gebonden vrouw ontving geen salaris en was economisch geheel afhankelijk van de man en haar verzorgend bezig zijn werd door hem als vanzelfsprekend beschouwd.

Ook betaalde arbeid werd naar sekse verdeeld in mannenwerk en vrouwenwerk. 'Vrouwenwerk' werd hoofdzakelijk door ongehuwde vrouwen verricht en betrof meestal arbeid in zorg en onderwijs. Deze simplistische verdeling die in politieke en sociale structuren én in het persoonlijk leven doorwerkt en die samenhangt met opvattingen over wat mannelijk en vrouwelijk is, verandert. De eerste feministische golf aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw bereikte weinig meer dan het Algemeen Kiesrecht voor vrouwen en de toegang van vrouwen tot het Hoger Onderwijs.

De ontwikkelingen in de jaren zestig en zeventig brachten wél grote veranderingen op gang. De introductie van de anticonceptiepil doorbrak de natuurlijke rol van de vrouw als moeder: het krijgen van kinderen kon worden uitgesteld en geregeld. Daarnaast betekende de verlenging van de leerplicht tot zestien jaar ook voor meisjes voortgezette vorming en ontwikkeling. Maar vooral de tweede feministische golf en het daarop aansluitende emancipatiebeleid van de overheid in de jaren tachtig met de leuze 'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid', stimuleerden met diverse maatregelen de economische zelfstandigheid van vrouwen, waarvoor een goede opleiding voorwaarde was.

Zo werden vrouwen zich steeds meer bewust van hun mogelijkheden en ontwikkelde zich langzaam een genuanceerder zelfbeeld. Een vrouw bleek meer te kunnen dan alleen moeder en huisvrouw zijn. Zij stond zichzelf toe ambities te hebben buiten gezin en huishouden, op gelijk niveau met de man en niet meer economisch van hem afhankelijk.

Nu, aan het begin van de 21ste eeuw, is het volledig geac-

cepteerd dat meisjes hetzelfde onderwijs volgen als jongens, dat jonge vrouwen en mannen dezelfde opleiding genieten en dat ze in evenredige aantallen afstuderen aan universiteiten en hogescholen. Het is vanzelfsprekend geworden dat ieder mens haar of zijn talenten kan en moet ontplooiën in studie en beroepskeuze. Door de huidige economische situatie waarin een dringende behoefte is aan arbeidskrachten en door het veranderende zelfbeeld van vrouwen kunnen vrouwen zowel als mannen meteen aan de slag. Dan is het vanzelfsprekend dat het ook tot de ambitie van vrouwen behoort om de *flow* van arbeid als zinvolle uitdaging te willen ervaren en daarin gelukkig te zijn.

GEVOLGEN VAN DEZE AMBITIES

In de Emancipatie Monitor 2000, het jaarlijks onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau van de Statistiek, blijken er meer vrouwen in de arbeidsmarkt te participeren dan ooit tevoren. Driekwart van de vrouwen werkt thans en naar verwachting zullen over vijftig jaar evenveel vrouwen als mannen betaald werk verrichten.

De verhouding tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt is dus radicaal veranderd. Ook de leefwijze en de verwachtingen van Nederlandse vrouwen verschillen fundamenteel van die van hun moeders en grootmoeders. De standaard levensloop – het ouderlijk huis verlaten om te gaan trouwen en kinderen te krijgen – is vervangen door een keuze-levensloop. Meer en meer ontlenuwvrouwen hun identiteit ook aan hun werk buitenshuis en richten zij hun leven met groot zelfvertrouwen daar op in. Samenwonen en partnerkeuze zijn losgekoppeld van het krijgen van kinderen. Deze laatste beslissing wordt steeds kritischer overwogen en bewuster, maar ook later, gemaakt. Een groeiend aantal vrouwen kiest bewust voor

kinderloosheid, maar het merendeel krijgt uiteindelijk wel kinderen.

Uit diezelfde Emancipatie Monitor blijkt dat vrouwen op voet van gelijkheid participeren in activiteiten die als 'mannelijke' beroepen gezien worden. Het omgekeerde is echter niet het geval. Vrouwen blijken nog altijd veel talrijker vertegenwoordigd in 'vrouwelijke' beroepen dan mannen. In verzorgende beroepen vervullen mannen meer de leidende functies. Het merendeel van de werkende vrouwen werkt in deeltijd en heeft vaak een flexibele arbeidsrelatie. Vrouwen besteden meer tijd dan mannen aan onbetaalde arbeid. Zij combineren hun werk buitenshuis dan ook veelal met de zorg voor het gezin of voor anderen.

Een enquête van het weekblad *Margriet* laat zien dat, wanneer zorgtaken verdeeld moeten worden, deze toch voor het grootste deel neerkomen op de schouders van de vrouw.

Hanne Groenendijk deed zowel in Nederland als in andere landen onderzoek naar het welbevinden van vrouwen met en zonder kinderen, die zorg en arbeid combineren. Deze combinatie blijkt samen te gaan met een grotere mate van welbevinden. Gevoelens van zelfstandigheid en gelijkwaardigheid ten opzichte van de partner spelen hierbij een rol. Toch zijn er in dit onderzoek tamelijk grote verschillen tussen vrouwen in de beoordeling en beleving van het combineren. Op één punt zijn ze het wel met elkaar eens: werken én zorgen verhoogt het geluksgevoel.

Combinerende vrouwen blijken dan wel niet ongezonder dan andere vrouwen, doch de meerderheid van hen geeft aan last van vermoeidheid te hebben. Een minderheid heeft klachten als gejaagdheid, irritatie en spanning. Veel vrouwen zijn er ontevreden over hoe de zaken thuis geregeld zijn. In het bijzonder jonge vrouwen ervaren de 'dubbele belasting' als het bewijs dat mannen en vrouwen nog niet echt 'gelijk' zijn.

De gevolgen van hun ambities zijn voor vrouwen en mannen nog steeds verschillend. Als vrouwen zich willen

ontplooiën en naast hun zorgtaken het geluk ook buitenshuis zoeken, lopen zij dus in de eerste plaats tegen de vraag aan: wie neemt een deel van mijn zorgtaken over? Wie neemt de zorg voor kinderen, zieken en ouderen op zich? Welke steun wordt mij geboden?

Wie zijn de 'allo-moeders' uit het onderzoek van Blaffer Hrdy? Als antwoord op deze vragen zien we dat veel van het vroeger onbetaalde zorgen en verzorgen op dit ogenblik plaats vindt in de betaalde zorg. Er zijn collectieve en commerciële voorzieningen ontstaan zoals crèches, thuiszorg, verzorgings- en verpleegtehuizen, maaltijdvoorziening en andere onderdelen van het 'zorgpakket'.

Langzaam maar zeker willen en nemen ook mannen een deel van de zorg voor hun rekening. Vrouwen die arbeid en zorg combineren, verwachten dat van hun partners. In de afgelopen decennia is er dan ook enige herverdeling ten gunste van vrouwen opgetreden. Maar de Emancipatie Monitor laat zien dat vrouwen aan zorg nog altijd veel meer tijd besteden dan mannen.

KNELPUNTEN

Als vrouwen in het algemeen het combineren van werk en zorg als positief beleven, als het hen gelukkiger maakt, hoe komt het dan dat vooral jonge vrouwen een vergrote kans hebben op arbeidsongeschiktheid? Waarom kunnen zij kennelijk met deze combinatie niet gelukkig worden?

Naar het antwoord op deze vragen wordt thans op uitgebreide schaal onderzoek gedaan. Ondanks de suggesties in de media blijkt tot nu toe uit geen enkel onderzoek dat de combinatie van het verrichten van deeltijdwerk en het zorgen voor kinderen bij de grotere toestroom van vrouwen in de WAO een doorslaggevende rol speelt. Blijkbaar zijn de oorzaken complex en nog lang niet allemaal opgehelderd.

Het lijkt erop dat één factor wordt gevormd door het

geheel aan hardnekkig voortlevende maatschappelijke opvattingen en veronderstellingen over het moederschap waarin de kerk ook een belangrijke rol heeft vervuld. Het van oudsher aan meisjes en jongens voorgehouden beeld van de voortdurend beschikbare moeder als spil van het gezin kan bij vrouwen die zorg en arbeid combineren, een gevoel van ambivalentie veroorzaken. Het (latente) schuldgevoel van mogelijk falen in haar moederrol zal dan de voltoening van het ontplooiën van ál haar talenten in arbeid onder druk kunnen zetten.

Een andere factor wordt gezocht in de werkomstandigheden. Fysiek en psychisch zwaar werk, een hoge werkdruk, een slechte werksfeer en weinig carrière-mogelijkheden kunnen leiden tot gebrek aan plezier in het werk dat in 50 procent van de gevallen van invloed is op arbeidsongeschiktheid. Deze minder gunstige werkomstandigheden doen zich juist voor in gezondheidszorg, welzijnswerk en onderwijs, sectoren waarin vooral vrouwen werken.

Een derde, misschien wel de meest essentiële oorzaak van het hoge WAO-cijfer is gelegen in het feit dat vrouwen een andere houding ten opzichte van hun werk hebben dan mannen.

Vrouwen en mannen zijn niet gelijk, ze verschillen in anatomie en fysiologie wat tot verschillend gedrag en daaruit voortvloeiende prestaties leidt. Zo concentreren veel mannen zich op één ding tegelijk, zij tonen een 'onversnipperde toewijding' aan hun werk. Zij volgen een gericht, opdelend, oplopend redeneerproces, het zogenaamde Stap-denken. Daarentegen brengen vrouwen over het algemeen ontelbare feiten met elkaar in verband. Zij denken niet in rechte lijnen, maar in een web van onderling met elkaar in verband staande factoren en overzien meerdere dingen tegelijk. Dit Web-denken heeft een meer relationeel gerichte manier van werken tot gevolg die in de huidige arbeidssituaties te weinig aandacht krijgt.

Daarnaast neigen mannen, meer dan vrouwen, naar sociale dominantie en hebben zij een voorkeur voor hoge

posities. Zij zien elkaar als rivalen en zijn uit op competitie. Vrouwen hechten meer aan persoonlijke contacten, zoeken eerder de goedkeuring van anderen en zijn geneigd suggesties te doen in plaats van zich autoritair op te stellen. Deze verschillen ontmoeten elkaar op de werkvloer en het is dus niet verwonderlijk dat dit botst en ziekmakende spanningen kan veroorzaken.

Zoals eerder beschreven scoort de vrouw hoog in moederlijkheid, zorgzaamheid en inlevingsvermogen. Zij koestert doorgaans sociale en esthetische waarden. Mannen hechten meer aan theoretische, economische en politieke waarden. Gegeven het feit dat vrouwen behoefte hebben aan het gevoel dat zij iets voor anderen doen, is het niet verwonderlijk dat zij ook in hun werk hiernaar op zoek zijn. De werkcultuur in veel bedrijven wordt echter grotendeels bepaald door mannelijke normen. Deze sluiten te weinig aan bij de intrinsieke eigenschappen en wensen van vrouwen, waardoor zij zich niet gelukkig voelen en afhaken. Ziekte met instroom in de WAO is dan een reële dreiging. Talentvernietiging en frustraties zijn vaak het gevolg.

TOT SLOT: ENKELE AANBEVELINGEN

Nadenkend over vrouwen, arbeid en geluk hebben we ons afgevraagd of vrouwen die hun ambities volgen, slachtoffer worden van hun vrouwelijke ambivalentie. Met het toegeven aan die ambities verliezen zij immers niet hun moederlijkheid. De natuurlijke behoefte om voor anderen te zorgen komt wél in een ander perspectief te staan. Het is niet meer de enige kracht die haar functioneren drijft. Nu in de 21ste eeuw vrouwen zelf hun keuzes in hun levensloop (kunnen) maken, zou dit wel eens invloed kunnen hebben op de veronderstelde moederlijkheid en het moederschap als enige manier om hieraan vorm te geven. Wanneer moederlijkheid kan worden opgevat als zorgen voor

een ander in een relatie van hechting tussen verzorger en zorgbehoevende, hoeft moederlijkheid niet langer alleen het domein van vrouwen te zijn maar kunnen ook mannen erin delen. De geneigdheid van vrouwen blijft, maar zorgen is/wordt het domein van vrouwen én mannen.

Kiezen vrouwen ervoor om te werken naast het zorgen voor kinderen of anderen, dan zijn zij daarbij op hulp aangewezen. Mannen nemen in toenemende mate ook zorgtaken op zich. Doch door verschillen in doen en denken tussen vrouwen en mannen en zeker door de kenmerken van moederlijkheid bij vrouwen en de diepgewortelde sociale opvattingen hierover, blijven zij een dubbele verantwoordelijkheid dragen. Als dit tot overbelasting leidt, ontstaat er een spanningsveld dat haar geluk bedreigt.

Pas wanneer het combineren van werk en zorg wordt beschouwd als een maatschappelijke vanzelfsprekendheid en verantwoordelijkheid, en in arbeidsorganisaties de 'zorgeloze' werknemer als norm en ijkpunt heeft plaatsgemaakt voor de 'zorgende' werknemer, zullen combinerende vrouwen bevrijd zijn van de druk de Perfecte Moeder te moeten zijn. Hoe meer combinerende ouders hun zorgtaken erkennen, des te sneller zal deze cultuuromslag bereikt zijn.

Hier dient te worden opgemerkt dat het begrip zorg meer omvat dan het goed laten verlopen van het alledaags bestaan. Met zorg wordt ook bedoeld: het onderhoud van eigen lichaam en ziel, en het onderhouden van relaties. Beide aspecten van zorg vormen de basis van goed menselijk functioneren. De samenleving kan niet zonder zorg voor elkaar. Zorg gaat boven alles en moet dus altijd worden verleend. Voor overheid en politiek ligt er een taak om zorg te herwaarderen en voorwaarden te scheppen voor zorgend burgerschap, zodanig dat elk mens zorg kan dragen voor zichzelf en anderen.

Vrouwen die gaan werken en terecht komen in een manencultuur waar alleen zogeheten mannelijke kwaliteiten gewaardeerd worden, voelen zich vaak niet prettig. Zij

haken af en zoeken hun geluk elders. Sommigen worden ziek en raken niet meer uit de vicieuze cirkel van ziekmeldingen. Gewild of ongewild stroomt slechts een klein aantal van hen door naar hogere functies.

Zowel in het openbare als in het bedrijfsleven is een cultuuromslag waarin meer ruimte geboden wordt aan de sociaal gerichte oriëntatie van vrouwen, dan ook dringend noodzakelijk. Op moederlijkheid, zorgen voor de ander, zou in arbeidsverhoudingen meer appèl gedaan moeten worden. Het benutten ervan draagt niet alleen bij tot het geluk van de werkende vrouw, het is een noodzakelijke verrijking voor het leven en werken in deze tijd.

In de 21ste eeuw, die is begonnen met de revolutie van de informatietechnologie, zijn mannelijke én vrouwelijke inbreng nodig om de complexe wereldproblemen het hoofd te bieden. De diverse kwaliteiten van vrouwen zullen meer kansen moeten krijgen. Er is al sprake van een nieuwe werknemer die de toekomst heeft. Een van de belangrijkste kenmerken van die werknemer is zijn of haar zoeken naar een balans tussen werk en zorg. Alleen indien deze balans bereikt wordt, kan gesproken worden van een gelukkig werkend persoon en dus ook van een gelukkig(e) werkende vrouw.

De vrouw van nu kan meer dan ooit haar eigen sociale identiteit bepalen. Zij kan zelf uitmaken wat het beste voor haar is, hoe en waar zij haar geluk denkt te vinden. Alleen als zij voldoende steun en ruimte krijgt, kan zij de juiste keuzes maken en haar leven evenwichtig inrichten. Werken en zorgen zijn beide belangrijke factoren voor haar welzijn en geluk.

Want geluk overkomt je niet alleen, je kunt het deels ook zelf scheppen.

1. F.J.J. Buytendijk, *De Vrouw* (Utrecht 1952), p. 297

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Linda S. Austin, *Wat houdt je tegen?*, Het Spectrum, Utrecht 2000.
- Elisabeth Badinter, *De mythe van de moederliefde*, Bijleveld, Utrecht 1983.
- Elisabeth Badinter, *De een is de ander*, Contact, Amsterdam 1988.
- Sarah Blaffer Hrdy, *Moederschap, een natuurlijke geschiedenis*, Het Spectrum, Utrecht 2000.
- F.J.J. Buytendijk, *De Vrouw*, Het Spectrum, Utrecht 1952.
- Helen Fischer, *De eerste sekse*, Contact, Amsterdam 2000.
- Hanne Groenendijk, *Werken en zorgen: de moeite waard*, Jan van Arkel, Utrecht 1998.
- Marc Koenen, 'Zestig uur werken en vooral niet zwanger worden', in: *De psychiater*, 7(2001), nr. 11.
- Marjan van Lier, *Nooit meer werken*, Het Spectrum, Utrecht 1998.
- Jolet Plomp, *Werken met plezier*, Schouten & Nelissen, Zaltbommel 2000.
- Mirjam Schöttelndreier, *Je werk of je leven*, De Balie, Amsterdam 1998.
- Selma Louise Sevenhuijsen, *De plaats van zorg*, inaugurele rede, Utrecht 2000.
- Allerd Stikker, *Over vrouw en man*, Kopperlith & Co, Amsterdam 2000.
- 'Kinderen of carrière', in: *Margriet*, 62(2000), nr. 34.
- Enquête 'Vrouw en werk', in: *Margriet*, 62(2000), nr. 44.